

vá náboženská hnutí. Brno, MU 1997, s. 120–121; Z. R. Nešpor: „Pojmy ‚církve‘ a ‚sekt‘...“ In: J. Horský, o. c., s. 204–211).

Nezbývá mi než uzavřít, že recenzovaná publikace je z necelé dvacitky dosud publikovaných syntéz českých náboženských dějin prací nepochybně nejhorší, a to včetně řady zastaralých, interkonfesní nenávisť naplněných děl. Avšak ani pro nejnovější dobu, kde ji může konkurovat jen nemnoho časopiseckých článků a studií, nepřináší téměř nic nového a její teoretické a metodické zázemí – lze-li vůbec o něčem takovém hovořit – je beznadějně *out of date*. Jako taková bude nepochybně poprávu vědeckou obcí odmítnuta. Přináší však podstatné nebezpečí pro laickou veřejnost, neboť její autor se za pomoci výše zmíněných pseudovědeckých postupů – zejména přeplněnosti „tvrdými fakty“, nadbytečnými daty, tabulkami a výsledky statistických šetření – snaží své „dílo“ deklarovat jako standardní odbornou studii. A jako taková, bohužel, může být neinformovanou veřejností také přijata, může se stát východiskem moderního „obecného názoru“ na skutečnost náboženství a vývojovou dynamiku české religiozity se všemi z toho plynoucími tragickými důsledky. Důvodem je především fatální absence kvalitní novější literatury na toto téma; v tomto smyslu lze vydaní Mišovičovy práce hodnotit i kladně – mělo by být tragickým mementem současného stavu české historie a sociologie náboženství a zároveň pobídkou k urychlenému „ozdravení“, nejen ve smyslu odborném, ale pochopitelně i etickém.

Zdeněk R. Nešpor

Hana Maříková (ed.): *Proměny současné české rodiny. Rodina – Gender – Stratifikace*

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 170 s.

Na knize se autorsky podíleli sociologové, kteří se dlouhodobě zabývají jak problematikou genderu a rodiny, tak sociální stratifikací. Ve své práci čerpají zejména z výzkumů, na nichž v 90. letech osobně participovali (*Stratifikace, gender, rodina, Deset let transformace české a slovenské společnosti, Postavení ženské pracovní síly na trhu*

práce i mimo něj atd.). Výzkumné výsledky, tvořící empirickou bázi studie, byly již publikovány v podobě časopiseckých článků, pracovních textů či závěrečných zpráv. Od knihy proto bude čtenář očekávat přinejmenším zasazení „starých dat“ do nových souvislostí, resp. nový pohled na „staré“ téma rodiny. Autoři konkrétně nabízejí perspektivu gender a sociální stratifikace a v jejím rámci směřují k odpovědi na otázku, která v podstatě tvoří „páteř“ knihy: „Je rodina sférou sociální rovnosti, anebo nerovnosti?“ (Rozumějme, česká rodina devadesátých let.)

V první kapitole podává Jadwiga Šanderová přehled sociologických výzkumů sociální stratifikace, jejich teoretického pozadí a přístupů k rodné coby elementární analytické jednotce stratifikačního systému (přístupu *konvenčního, neo-konvenčního, sdružené klasifikace* a substituce rodiny individuem). Poměrně podrobně nastiňuje průběh a jádro diskusí o vztahu hierarchického a třídního pojetí v západní sociologii a uzavírá, že je „třeba opustit představu tříd jako reálných skupin s jasně vymezenými hranicemi“ a odvíjet úvahy od skutečnosti, že stratifikační systém současných kapitalistických společností představuje „hierarchické uspořádání socioekonomických vrstev, v jehož rámci lze identifikovat několik tříd, které tuto hierarchii částečně protínají“ (s. 18). Na závěr kapitoly se zmiňuje o české tradici výzkumů sociální stratifikace a konstatuje, či spíše kritizuje jejich soustředění na mužskou populaci, tendenci zařazovat proměnnou pohlaví „jen“ mezi faktory ovlivňující vertikální sociální diferenciaci, popřípadě prezentovat údaje konstruované jako průměry charakteristik mužské a ženské populace (analytickou jednotkou se tak stává „individuum jakožto bezpohlavní aktér, a to vzdor zjištění, že rozdíl ve struktuře jednotlivých komponent a tudíž i souhrnného statusu mužů a žen jsou poměrně značné“, viz s. 27).

Druhá kapitola se věnuje „výhradně“ rodné a jejímu vývoji v posledním desetiletí. Obsahuje „řadu velice stručně komentovaných tabulek“ (s. 29), které shrnují informace o podílu jednotlivých typů domácností, jejich velikosti a demografickém a sociálním složení. Jejich prostřednictvím chtěl Milan Tuček „datově ozřej-

mit, případně připomenout některá fakta, která sice jsou v určitém povědomí těch, kteří se zabývají o problematiku rodiny, ale v dalších rozbořích a analýzách nejsou přímo zmiňována" (tamtéž). Nicméně jedenadvacet tabulek v jedné kapitole se zdá být „přilíš“. Tím spíše, že se do čtenářových rukou nedostává výzkumná zpráva. Nejsem si jista, zda snaha autora nezahltit jej podrobnostmi bude jednoznačně úspěšná. Nemohu ovšem popřít, že „připomenutí“ mnohých zjištění, která text přináší, je zcela namístě (např. výrazného zvýšení příjmové diferenciaci profesních skupin při zachování příjmové diskriminace žen ve vztahu k mužům z týchž socioprofesionálních skupin, zřetelných příjmových rozdílů mezi dělníckými a zemědělskými rodinami na jedné straně a podnikatelsko-živnostenskými a zaměstnaneckými rodinami na straně druhé, mezi rodinnými domácnostmi s různým počtem dětí, přiblížení nízkopříjmových skupin k průměru a zvětšení distance dvou a jednočlenných domácností bezdětných, ekonomicky aktivních osob, snížení podílu rodin na hranici životního minima a naopak početního rozšíření rodin s příjmy, které životní minimum téměř čtyřikrát převyšují). Prohlubování příjmové diferenciaci na základě sociálně profesního postavení dokládá, podle Tučka, postupné prosazování meritokratických principů odměňování na českém trhu práce. (Ovšem narozdíl od příjmů se česká společnost jeví být stále ještě nepřilíš rozrůzněná ve vybavenosti domácností a celkové hodnotě majetku.)

Třetí kapitola navazuje bezprostředně na kapitolu předcházející detailnějším rozbořem sociálně profesní determinace životní úrovně rodin. Milan Tuček v ní identifikuje tři kategorie domácností, navzájem se výrazně odlišující objektivními a především subjektivně vnímanými nerovnostmi: „horní“ skupinu domácností podnikatelů, samostatně činných odborníků a vyšších odborníků zaměstnanců, „dolní“ skupinu dělnických domácností a „mezilehlou“ skupinu domácností živnostníků, středních odborníků, nižších úředníků a kombinovaných domácností. Autor se posléze zabývá jednotlivými indikátory životní úrovně z hlediska vnímání finančního nedostatku a konstatuje, že „pocit příjmové deprivace nesouvisí pouze s nízkými příjmy, ale také

se spotřebními vzorci, např. referenční sociální skupiny, či sdílenými nároky a požadavky dané sociální kategorie domácnosti“ (s. 52). Tučkem předpokládaná stylizace odpovědi ohledně sebezařazení vypovídá údajně o přetrvávající snaze „nevybočovat z průměru“ nebo naopak „zachovat si pocit sounáležitosti ke středním vrstvám“ (s. 57). Nakonec autor obrací pozornost k genderovým aspektům „živitelsství“.

Ve východiscích ke čtvrté kapitole Milan Tuček předesílá, že změny sociálního rozvrstvení mužů a žen neodpovídají jednoznačně růstu distance mezi pohlavími ve smyslu genderové diskriminace. Argumentuje především značnou shodou subjektivní reflexe sociální pozice mezi muži a ženami. Přiklání se k názoru Machonina a kol. (*Česká společnost v transformaci*, Praha: Sociologické nakladatelství 1996), že „...v praxi každodenního života současný model (tj. model s mužskou dominancí) společnosti zatím vyhovuje, protože nevyvolává výrazné sociální konflikty“ (s. 63). Ačkoli, jak podotýká, se s genderovými nerovnostmi setkáváme „na každém kroku“, v rodině i v oblasti práce (viz tradiční stereotyp „muž vydělává a žena se stará o domácnost, rodinu“, preferování mužských uchazečů o pracovní místa, stereotypní kladení profese za rodinu u žen, nerovnosti ve finančním ohodnocení obou pohlaví apod.) (s. 65).

Tuček předpokládá, že transformace vedla k přehodnocení strategií úspěchu. Z empirických dat vyvozuje krystalizaci tří skupin životních cílů: (1) klidného rodinného života, (2) zajímavé a dobře placené práce a (3) „všeho ostatního“ (s. 69). Přičemž ženy „pochopitelně“ zdůrazňují spíše rodinné hodnoty, muži hodnotu práce. Aplikace faktorové analýzy umožnila určit mezi hodnotovými orientacemi orientaci „pracovní“ (vzdělání + práce + úspěch), „rodinnou“ (domácnost + dům + rodina + děti + klidný život), „hedonistickou“ (přátelé + peníze + zájmy) a orientaci „na volný čas“. (Připomíná, že faktory jsou vzájemně nezávislé, tudíž vysoká orientace na práci neznámá nutně nízkou orientaci na rodinu a obráceně. Tabulka průměrných skóre pak podává obraz podmíněnosti jednotlivých orientací vzděláním a pohlavím. Zřetelně se rysuje vliv rodinného cyklu. Co se tý-

če různých aspektů samotné práce neprojevují se v názorech mužů a žen významnější rozdíly.)

„Oblast práce“ je v kapitole srovnávána rovněž v mezinárodním kontextu, přesněji s Velkou Británií. Souhlasím s autorem, že volba Británie „není zcela nejvhodnější“ (s. 75), navíc zvažují, zda nedostupnost dat podobného charakteru z jiných zemí dostatečně zdůvodňuje zařazení dané subkapitoly do textu.

V páté kapitole analyzuje Marie Čermáková zaměstnanost, pracovní kompetence a perspektivy české pracující ženy. Tvrdí, mimo jiné: Zaměstnanost žen ovlivnila konkrétní rodiny, společenskou dělbu práce i sociální vzorce chování mužů a žen. Její vývoj v České republice má svá specifika a ženská pracovní síla dosud nedosáhla „evropské“ úrovně vzdělání a podílu ženské elity „na definování a prosazování zájmů spjatých s vyrovnáváním rozdílů v zaměstnání mezi muži a ženami“ (s. 84). Také „interakce mezi zaměstnáním a rodinou je u českých žen (...) kvalitativně odlišná od přístupů a modelů zaměstnaných žen ve vyspělých demokraciích“. Oproti západoevropským společnostem není u nás připisována rovnoprávnosti žen primární důležitost, ani okolnosti a podmínky ženské práce a genderové nerovnosti nejsou v politickém a mediálním diskursu dostatečně (zdali vůbec) tematizovány (tamtéž).

Čermáková popisuje vývoj zaměstnanosti našich žen jako posun od obsazování nízkostatusových pozic v průmyslu a zemědělství v šedesátých letech, přes „ovládnutí“ školství, zdravotnictví, peněžnictví, obchodu, veřejné správy a ostatních veřejných služeb ženami spolu s jejich prosazováním se ve vysokoškolských pozicích v letech sedmdesátých a osmdesátých, až ke vstupu do podnikání, k relativně zřetelnějšímu průniku do vysokých statusových pozic v ekonomice a politice, ale také k získání zkušenosti s nezaměstnaností v letech devadesátých. Struktura ženské zaměstnanosti skýtá, podle Čermákové, „jedinečný obraz“: „nenacházíme žádnou jinou zemi, mimo některé z transformujících se zemí bývalého sovětského bloku (...), s tak razantním vstupem žen do „mužských“ odvětví a s tak silnou dominancí v terciéru, že se některá odvětví stávají „ženskými.““ (s. 94) Také kontinuálnost ženské

zaměstnanosti a zejména spjatost rodinných a pracovních rolí patří k charakteristikám „typicky českým“. Pracovní aktivita žen není vzdělanostně stratifikována, ani počet dětí nehraje zásadní roli. Pracovní kapitál českých žen roste a je pro ženu významným zdrojem pocitu vlastní identity, autonomie, nezávislosti, seberealizace či kariéry. Zaměstnání u nás není pokládáno za druhotné ve vztahu k zaměstnání manžela, navzdory nižším příjmům. Čermáková nicméně konstatuje, že „stát, pracovní systém i rodové stereotypy v české společnosti podporují zaměstnanost žen, ale již ne integraci žen do politiky, řídicích ekonomických struktur, klíčových pozic ve společnosti“ a že pracovní systém stále preferuje muže a má tendenci obcházet genderové dohody. („Velká genderová dohoda mezi státem a pracovní sférou znamená respekt pracovní sféry vůči rodinným rolím zaměstnané ženy ve formě garance mateřské dovolené, sociálně protektivních opatření zaručených Zákoníkem práce“, vysvětluje Čermáková. „Malá genderová dohoda“ jako „nepsaná úmluva mezi zaměstnavatelem a pracovníci předpokládá, že si žena udrží kvalifikaci a po návratu z mateřské dovolené vyrovná sociální „handicap“ vzniklý přerušením pracovní dráhy – s. 96.) Žena ovšem „bude zatím mít vždy zájem o placenou práci i přes konflikt zájmů v rodině i pracovním systému, protože „zaměstnanost žen je kvalita života, která nemá alternativu“ (s. 99).

Poslední kapitola je zaměřena na dvoukariérová manželství. Hana Maříková v ní upozorňuje na „nepřehlédnutelný fakt“ zvýšení počtu jedinců jednostranně orientovaných na kariéru a žijících v singlu, které „přirozeně“ vyplývá z vývoje moderní, tržní, konzumně orientované společnosti (s. 103). (Souhlasí s Beckem, že tržní model modernity implikuje společnost bez rodin a bez dětí? Nízká intenzita sňatečnosti a porodnosti u nás je posuzována opatrně, zatím spíše jako „odklad“ manželského a rodičovského startu.)

Autorka rekapituluje vývoj studia dvoukariérových manželství v české sociologii. (Pozastavuje se nad zdánlivě bezrozporným pojmem „kariéra“, který byl zpočátku chápán jako synonymum relativně nepřerušované profesní dráhy jedince a teprve později spojován s vyšší příjmů

a zejména množstvím času vynaloženého na výkon profese a pozici v hierarchii řízení. Pro potřeby výzkumu přijala definici Možného, který dvoukariérová manželství v podstatě ztotožňuje s manželstvími vysokoškoláků, ač by definice mohla být rozšířena – o podnikající dvojice a ty, kteří mají podřízené –, i současně zúžena – o páry, z nichž alespoň jeden z partnerů na kariéru rezignoval – s. 104–106.) Pochopitelně nemohla opomenout „klasickou“ práci Možného (*Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno, UJEP 1983). Poměrně rozsáhlé, „souvislé“ shrnutí jeho závěrů, byť bylo odrazovým můstkem pro prezentaci výzkumných zjištění z devadesátých let, se mi ovšem zdá být „nošením dříví do lesa“. Spíše měly být důkladněji diskutovány ve světle aktuálních poznatků. Z těch si zaslouží pozornost zejména informace získané kvalitativní metodologií ve výzkumu *Muž v rodině – demokratizace sféry soukromé*, a to kvůli svému inspirativnímu potenciálu pro další bádání i koneckonců kvůli tomu, že podpořené vloženými citáty z výpovědí respondentů jsou „prostě“ zajímavé. Co tedy sdělili vysokoškoláci a vysokoškolačky sami o sobě, případně co z toho vyplývá, a co o nich vypovídají dotazníková šetření či mikrocensy? Tyto páry dosahují relativně nejvyšších příjmů, příznivěji hodnotí životní úroveň a sebezbražují se výše než ostatní (současně ale věnují práci relativně nejvíce času). Průběh budování kariéry má u muže a ženy odlišnou dynamiku a „vztah práce a rodiny (...) může být v jakémkoli jejich okamžiku přehodnocen“ (s. 115). Práce v domácnosti dělí „jako obvykle“ na mužské a ženské, přesto s výjimkou každodenního poklizení muži na „ženských“ pracích participují. Flexibilitu roli v prokreaci rodině vysokoškoláků podmiňuje model dělby rolí v jejich orientačních rodinách. Při srovnatelné náročnosti povolání obou partnerů zabezpečuje domácnost a děti žena ve větší míře než muž a má-li on náročnější, prestižnější a lépe placené zaměstnání, pak ona „automaticky přebírá veškerou odpovědnost...“ (s. 118) Deklarované uznání zastupitelnosti rolí muže a ženy se nutně nekryje s reálným chováním. Podle Maříkové se muži zřejmě stylizují do „progresivnější“ role, než jakou skutečně zastávají, zatímco ženy se prezentují častěji v roli tradiční.

Mužský a ženský pohled na „nutné a optimální pro domácnost a rodinu“ se pochopitelně liší. Ovšem tvrzení autorky, že muž pohlíží na ženu jako na „instrumentální pomůcku“ v domácnosti, do níž sám neinvestuje svůj volný čas a energii (s. 119–120), je poněkud „tvrdě“ formulované. (Stejně tak interpretace mateřské dovolené jako situace, kdy žena jedná pod nátlakem manžela, děti dobrovolně se podřizuje a rezignuje na svoje zájmy... Nemůže být mateřství osobním zájmem a mateřská dovolená nikoli nutně „újmou“, ale prostorem pro seberealizaci?)

„Z genderového hlediska představují kariérové rodiny „směsici“ všech možných genderových uspořádání vztahů a rolí“, uzavírá Maříková (s. 138). Za nejzávažnější považují v kontextu převládající asymetrie dělby domácích prací její zjištění o dynamičnosti dvoukariérových rodin, tj. jejich větší schopnosti a ochotě přizpůsobovat se a modifikovat role. Táží se ovšem, zda je možné, aby tento typ rodiny vůbec kdy našel „odpovídající model dělby domácích prací, který by fakticky vyhovoval všem zúčastněným stranám“ (s. 138).

Poznámka na závěr: Domnívám se, že autoři dostali svému záměru a prostřednictvím spojení sociologické a ekonomické perspektivy a genderového přístupu zachytili některé aspekty změn české rodiny v posledních deseti letech. Přínos knihy spatřuji i v naznačení směrů, jimiž by se měl ubírat sociologický výzkum, a v dané oblasti bádání nosných výzkumných metod.

Dana Sýkorová

Petr Sak: *Proměny české mládeže. Česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*

Praha, Petrklíč 2000, 291 s.

V Sociologickém časopise 1/2000 (Havlik, R. – Koťa, J.: Zamyšlení nad českou sociologií výchovy, vzdělávání a mládeže v 90. letech) jsme konstatovali výraznou absenci monografií a stali k této problematice. O to více je třeba uvítat velmi hutnou práci, s níž přichází na knižní trh zcela netradičně nakladatelství, od něhož bychom podobnou publikaci sotva očekávali. Na-